

Milan Jankovič – Osudy

I. Ze Slovenska do Čech

Narodil jsem se v Sečovcích na Slovensku, ještě kousek na východ od Košic, v roce 1929. Jak jsem se tam dostal? Můj otec, Tomáš Jankovič, byl jedním ze sedmi synů (a jedné dcery) knížecího hajného Antonína Jankoviče, narozeného v Charvátské Nové Vsi, který na počátku 20. století působil v Kozojedech na panství knížete Lichtensteina v Kostelci nad Černými lesy. Syn Tomáš se měl stát knězem. Tuto dráhu však nenastoupil a po konfliktu se svým otcem odešel z domova. Živil se – to už jako student klasického gymnázia v Zábřehu na Moravě – kondicemi a výpomocí v rodině sedláka, která ho dočasně (za to, že učil jejich syna) živila. Do otcových studií zasáhla první světová válka. Odveden sice nebyl, ale studia v chaotických poměrech na gymnáziu načas přerušil. Koncem roku 1918 se přihlásil jako dobrovolník do Slovácké brigády v Hodoníně, která působila při zajišťování československých hranic na jižním Slovensku. Setrval zde až do září dalšího roku, kdy byl z této vojenské služby propuštěn. Návrat k dostudování na gymnáziu nebyl pro otce snadný. Zvládl sice ještě v dodatečných zkouškách studijní látku pro šestou a sedmou třídu, ale hmotná nezajištěnost ho nakonec přiměla k tomu, že zažádal o přijetí do státní finanční služby na Slovensku. Byl přijat a po absolvování kurzu pro důchodkovou kontrolní službu (v roce 1921 v Bratislavě) se stal jejím úředníkem. A tak namísto původně zamýšleného studia práva na brněnské univerzitě nastoupil pouť po úřadovnách této kontrolní instituce v několika slovenských městech: Zlaté Moravce – Sečovce – Púchov nad Váhom – Bratislava (zde už v trestním oddělení berní správy) – a nakonec Nitra. Teprve odtud, po státním osamostatnění Slovenska 15. III. 1939, následoval jeho návrat do Čech.

Nitra, kde jsem chodil do obecné školy (až do poloviny čtvrté třídy) je také jediným místem na Slovensku, které si konkrétně vybavuji v náhodných detailech. Bydleli jsme – rodiče, sestra a já – ve velkém a zachovalém činžovním domě, v dvoupokojovém bytě s příslušenstvím a s balkónem, odkud byl výhled na otevřené prostranství, kde bývaly trhy. Do školy to bylo nedaleko, její podobu si však nevybavuji. Do školy jsem chodil rád, slovenský jazyk mi nečinil potíže. S novým prostředím jsem se rychle sblížil. Vzpomínám si živě na dvě

situace, spojené však už vlastně s naším odchodem ze Slovenska. Tou první jsou tatínkovy večerní návraty z kasáren, kam docházel jako četař v záloze po jistou dobu vypomáhat se zvýšenou agendou po odvolané mobilizaci. Nosíval totiž z kasáren pro nás děti vždy pár krajců tmavého vojenského chleba, říkalo se mu „komisárek“. Na jeho zvláštní, trochu natrpklou chuť jsem nezapomněl. Tou druhou situací byla celní prohlídka zavazadel na hranicích Slovenska, odkud nás maminka hned po vyhlášení slovenského osamostatnění odvážela. Měl jsem batůžek se slovenskými učebnicemi a to ty celníky velice rozveselilo: „Načo to?“ Vážnější problém nastal, když vlak přijel do Uherského Brodu. V této stanici odebral náš četník (samozřejmě na potvrzení) mamince všechny peníze, takže jsme do Jaroměře přijeli bez prostředků. V otcových vzpomínkách jsem si později přečetl, jak k tomu došlo: „V těchto dnech totiž po propagandě mladého Úprky, syna slavného moravského malíře, prohlásil kraj uhersko-brodský, že se připojuje ke Slovenské republice. Toto odtržení od českých zemí samozřejmě nebylo uznáno, trvalo jen pár dní. Protestoval jsem proti odnětí peněz manželce, peníze nám vrátilo okresní hejtmanství v Uherském Brodě.“

Otcovy vzpomínky, 172 hustě na psacím stroji napsaných stran mi přiblížilo tatínkův život sledovaný od dětských let až k hořkým srpnovým událostem 1968. Otcovy charakteristiky zvláštností krajiny i sociálních poměrů na Slovensku ve dvacátých a třicátých letech minulého století jsou převážně věcné, nejednou však i poutavé. Ponechám-li (nerad) stranou všechno, co v nich bylo zaznamenáno z doby před mým narozením, zůstane pro mne v těchto vzpomínkách několik rozhodujících, ano i osudových momentů. Právě v těch Sečovcích, kde jsem se narodil, jsme v noci z 28. II. na 1. III. 1932 vyhořeli. Vyjímám několik pasáží z tatínkových vzpomínek: „Toho dne byl silný mrazivý vítr. Už i předtím, dne 27. II., kdy přijela k nám babička z Jaroměře s naším malým Milanem. Pro silný vítr a vánice nejezdil motorový vlak z Trebišova. Nemohli tedy přijet vlakem z Trebišova. Jel jsem jim do Trebišova naproti, nepamatuji se už, zda na saních či kočárem. Milan byl po zápalu plic, při návratu už nás ani hned nepoznával, bylo mu dva a půl roku. [...] Všichni jsme spali v jedné místnosti, v ložnici. Babička na jedné posteli, manželka s dcerkou Blankou a syn Milan v dětské postýlce u zdi, já na otomanu u dveří. Dlouho jsme si vypravovali. [...] Nespali jsme dlouho. Manželka mne náhle probudila a upozornila na rudou zář, kterou viděla oknem. V té chvíli jsme měli zato, že zář pochází od poměrně nedaleké vyhaslé sopky Vihorlat. Záře však byla v několika minutách intenzivnější, šířila se a v místnosti jsme zacítili dým. V nočním prádle jsem vyběhl na dvůr a s hrůzou konstatoval, že dům je v plamenech. V bytě už bylo ohněm zachyce-

no stropní trámová, ložnice se naplnila hustým dýmem. Elektrické spojení bylo přerušeno, nastal zmatek. V rychlosti jsem stačil na sebe natáhnout kalhoty a obout bez zašněrování obuv, popadl dcerku do náručí, zabalil ji do deky, manželka popadla Milana a přes závěje jsme děti odnesli přes ulici k nejbližším sousedům, které jsme bušením na okno probudili. Já jsem se obratem vrátil, abych mohl vynést a zachránit aspoň peřiny a nějaké šatstvo. To jsem se už dýmem dusil a musel jsem rychle z domu ven. Hledal jsem babičku, nevěděl jsem, kde je. Byla venku, u sousedovic studně, na mraze. Pak odešla také za manželkou a dětmi. Teprve potom se dostavili hasiči, z našeho vnitřního bytového zařízení dalo se zachránit jen velmi málo. Při hašení jsem stál venku na dvoře, hasiči pro hustý a neproniknutelný dým si netroufali bez masek něco z bytu vynášet. Dle budíku, který se pro dým zastavil o půl jedné hodině v noci, došlo k požáru okolo půlnoci. Co neshořelo, bylo značně poškozeno nebo i ukradeno jak hasiči, tak sousedy, kteří se k ohni dostavili. Škody jsme zjistili až po ohni. Při ohni zahynula kobyłka Lízinka, která patřila poště. Hasiči po ohni z ní trhali a jedli opečené maso. Ve spízi, která byla za maštalí, měli jsme uložené různé zavařeniny a v několika láhvích malinovou šťávu. Hasiči mysleli, že v láhvích je nějaký alkohol, pozuráželi zazátkovaná hrdla, ochutnali a pak odhodili. Sebrali i jiné věci. Po požáru, jak bývalo zvykem, jsem za ně zaplatil v blízké krčmě útratu za líhoviny, asi 150 Kč.“

Podle tatínkova přesvědčení byl oheň nesporně založen. Byl založen zapálením slámy nad půdou zezadu, kde byl otevřený přístup k půdě přes poštovní vůz. Za možný motiv považoval otec pomstu řezníků, jejichž protizákonné porážky dobytka „na černo“ tatínek kontroloval a stíhal. Toto podezření se však nepodařilo prokázat. Faktem zůstalo jen to, že jsme byli takřka ožebračeni. Ironií osudu začalo platit naše pojištění až den po požáru. Dlouho jsme se z té rány vzpomínali. Ale život šel dál, tatínek byl přeložen na západní Slovensko, do Púchova nad Váhom, kde mohl uplatnit svou velkou zálibu: chytání ryb. Na tuto dobu žádné vlastní vzpomínky nemám. Byl jsem ještě malý. S chutí jsem si ovšem později přečetl v tatínkových vzpomínkách živé partie o jeho rybaření na prudkém a divokém Váhu.

K této řece se vztahuje též pěkné anekdotické vyprávění, jež si otec zapsal: „Jeden český profesor, který přihlížel plavbě vorů a jemuž se to líbilo, požádal zkušeného starého voraře, zda by ho na voru kus cesty svezl. Vorař svolil. Bylo to ještě dál nad Súlovskými skalami a útesy. Během plavby se profesor voraře na leccos ptal, také zda zná některé významné osobnosti. Na prvou otázku, zda ví, kdo to byl Jan Amos Komenský, odpověděl vorař záporně. Na to profesor: ,to

je škoda, to ste ztratil $\frac{1}{4}$ života'. Druhá otázka, kdo to byl mistr Jan Hus, byla rovněž zodpovězena záporně. Profesor: ,to je škoda, to ste ztratil $\frac{1}{2}$ života'. Třetí otázka: kdo to byl Palacký – rovněž negativní odpověď. Profesor: ,to ste ztratil $\frac{3}{4}$ života'. Potom se blížili k Sulovským skalám, velmi nebezpečným. Vorár dal teď sám otázku profesoru: ,pán profesor, viete vy plávať?' – odpověď: ,nevím'. Na to vorár: ,to je škoda, pán profesor, to ztratíte celý život“.

Ale vraťme se k našemu tématu, k návratu naší rodiny ze Slovenska do Čech. Je vlastně rovněž jistou ironií, že se neuskutečnil, když o něj otec regulérně, zvláště po požáru v Sečovcích žádal, ale vyplynul z docela jiných souvislostí, totiž na základě rozhodnutí vlády Slovenska po státním osamostatnění 15. III. 1939, jímž byli ze služeb Slovenského státu propuštěni (až na výjimky) všichni čeští zaměstnanci. Takový návrat měl už jinou příchuť. To jsem si ovšem tehdy jako chlapec příliš neuvědomoval. Prostě jsme odjeli k babičce do Jaroměře, kde jsem dokončil bez větších potíží čtvrtou třídu obecné školy. Do páté třídy už jsem chodil v Pardubicích, kam jsme se přestěhovali a kde byl otec opět v úřadu berní správy zaměstnán. Následovaly čtyři roky studia na reálném gymnáziu v Pardubicích a další čtyři roky reálného gymnázia v Liberci, kde jsem v roce 1948 maturoval.

Můj život v letech dospívání za takzvaného Protektorátu, tj. do roku 1945 a potom i po něm, se samozřejmě nevyčerpával plněním školních povinností. Měl jsem i jiné zájmy. V Pardubicích byla velká městská knihovna, která mne přitahovala. Dokonce jsem se tam stal jakousi pomocnou silou, vypomáhal jsem při třídění a katalogizaci knih. Při tom jsem nejednou nahlédl i do jejich stránek. Bylo to náhodné a chaotické, o to však přitažlivější. Tak mě uhranul třeba Dostojevskij, ale též Schopenhauer, nad jehož pesimistickým spiskem *O lásce* jsem si lámal hlavu. Ke konci války bylo naše gymnázium na nějaký čas uzavřeno, snad kvůli nedostatečnému vytápění; chodili jsme si jenom pro úkoly, které jsme odevzdávali v písemné podobě. Tím častěji jsem mohl být v knihovně. Lecčemu jsem se tam přiučil. V roce 1947 jsem absolvoval – to už v Liberci – krátkodobý knihovnický kurz.

Na reálném gymnáziu F. X. Šaldy v Liberci byl pro mne autoritou v rozhledu po moderní literatuře profesor Pavlík. Sdílel jsem i jeho do leva orientované světonázorové přesvědčení. Informující roli sehrál též časopis *Středoškolák*, který jsem sledoval. Navštěvoval jsem divadlo, činohru i operu, chodil jsem do zámecké obrazové galerie, kde byla občas instalována nějaká výstava soudobého umění. Liberec si mne ovšem podmanil především svou okolní přírodou. Jejích proměn v různých ročních obdobích jsem se nemohl nabažit. Nejsem sportovec,

nelyžuji, ale pěšky jsem v lesích Jizerských hor – tehdy ještě zelených a svěžích – nachodil mnoho kilometrů. Nebyly marné.

II. a. Studia na vysoké škole a první pokusy

Podle zachovaného seznamu přednášek jsem se 28. 9. 1948 zapsal jako řádný posluchač Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Listuji svým indexem a zjišťuji nejprve s jistým údivem, kolik bylo z toho původně zapsaného vyškrtáno. Někdy se jistě stalo, že ohlášená přednáška se prostě nekonala. Jindy, jak se zdá, to mohlo mít závažnější pozadí. Tak třeba byla vyškrtána přednáška Václava Černého *Metody literární historie a kritiky*, dvě přednášky a jedno teoretické cvičení J. B. Čapka, *Novinky ze sovětské literatury* Bohumila Mathesia. Přednáška Václava Černého *Staročeský Mastičkář* nicméně probíhala a byla hojně navštěvována (pokud si pamatuji i dvěma jeptiškami). Určitě se po nějakou dobu konala Černého přednáška *Přehled světové literatury*, kterou jsem si rovněž zapsal a z níž jsem vykonal dílčí zkoušku. K této zkoušce doporučenou knihu Paula van Tieghema *Histoire littéraire de l'Europe et de l'Amérique de la renaissance à nos jours* (1946) mám dodnes ve své knihovně. Zapsal jsem si samozřejmě a také absolvoval Mukařovského *Výklad základních pojmů, Úvod do estetiky, Dějiny estetiky* a později ještě některé další přednášky (např. *Obsah a forma, Umění jako odraz aj.*). Chodil jsem na přednášky profesora Felixe Vodičky *Teorie literatury* a do prosemináře k nim. Přednášky z oboru estetiky se konaly mimo hlavní budovu fakulty, v Břehové ulici. Kromě přednášek profesora Mukařovského mne tam zaujaly výklady docenta Jaromíra Pečírky věnované výtvarnému umění. Zapsal jsem si *České sochařství doby gotické*. Podobných přednášek nebylo mnoho. Byla to doba po únoru 1948, a tak samozřejmě nechyběly, spíše přibývaly přednášky a semináře typu *Dějiny KSČ, Historický materialismus, Úvod do vědeckého socialismu* apod. Užitečné byly přednášky obecně vzdělávacího rázu, jako například *Polišenského Přehled všeobecných dějin, Hausenblasova Norma spisovného jazyka* nebo *Kapitoly z ruské literatury* B. Mathesia.

Stručně řečeno: něčeho bylo málo, něčeho zase až příliš mnoho. Nevelký byl svobodný výběr nabízených možností, přebujelým se stávalo jejich ideologické kočírování. A tak platilo, co konec konců bude platit vždycky: individuální odpovědnost za zvolenou cestu k nějakému určitějšímu cíli. Po státní závěrečné zkoušce v červnu 1952 jsem sice byl uznán způsobilým pro obor „literární věda

s průvodním oborem estetika“, ale uvědomoval jsem si, že s vědomostmi získanými na fakultě se nemohu uspokojit. Usiloval jsem o možnost pokračovat ve studiu ve vědecké aspirantuře. Tu jsem absolvoval v říjnu 1958. To znamenalo, že vedle splnění individuálního studijního plánu jsem předložil k obhajobě práci *Umělecká pravdivost Haškova Švejka*. Mým školitelem byl profesor Mukařovský. Obhájil jsem ji a získal tak v únoru 1959 hodnost kandidáta filologických věd. Práce vyšla v Rozpravách ČSAV v roce 1960.

Ohlas mé studie o prostředcích Haškova podání obrazu doby, o živé mluvě postav, která se od tohoto pozadí odráží a zvláště pak o řečových výkonech dobrého vojáka Švejka nebyl nepříznivý. Potěšily mne recenze Olega Suse, Miroslava Červenky i některé další. Ale moje uspokojení netrvalo dlouho. Cítil jsem, že mi něco důležitého uniká. Ta neuchopitelná suverenita Švejkových monologů, to není jen záležitost nadřazenosti lidového postoje nad šílenstvím a absurditou daných poměrů, je to také hra, absolutní hra s řečí, a tedy vlastně se vším, co tohoto vyprávěče obklopuje a co na něj naléhá. V té hře je Švejk svým způsobem mimo daný prostor a čas, nebo lépe: vytváří si prostor a čas svůj. Je to prostor a čas hry s vyprávěním. Studii takto pojmenovanou jsem napsal v roce 1966 do sborníku *Struktura a smysl literárního díla* věnovaného Janu Mukařovskému k jeho 75. narozeninám. Pokusil jsem se zde svou předchozí představu o umělecké pravdivosti Haškova Švejka upřesnit a specifikovat. Aby vynikla hodnota její nezaměnitelnosti.

II. b. Co uzrávalo: Hra s vyprávěním a Dílo jako dění smyslu

Vytahuji z hromádky dokumentů další list. V roce 1953 jsem získal titul PhDr. na základě obhájené disertace *Závažnost realistických detailů – poučení z díla Josefa Václava Sládka*. Ten skok od Haška ke Sládkovi – tomu jsem pak v roce 1963 věnoval samostatnou knižně vydanou studii – může vyvolávat otázku: jak se mi mohly přiřazovat k sobě osobnosti a žánry od sebe tak vzdálené? Když jsem na to byl tázán v jakémsi pozdějším rozhovoru, vysvětloval jsem to svým přechodem do ÚČL, kde jsem pracoval od roku 1956 v oddělení 19. století. Tam měl samozřejmě J. V. Sládek své pevné místo, ale nejenom proto jsem o něm psal. Moje zaujetí tvorbou Jaroslava Haška, Josefa Václava Sládka nebo čistě teoretickou problematikou „sémantického gesta“, jakéhosi sjednocujícího principu všech složek díla, mělo společného jmenovatele: tvar. To byla pro mne

rozhodující otázka. Ty tři linie mého tehdejšího odborného zájmu probíhaly v šedesátých letech nerušeně vedle sebe. V roce 1969 jsem publikoval v *Orientalci* studii „Ohlédnutí ke Kantovi“, která vtiskla mému dosavadnímu snažení zřetelný směr: hledat a nalézat smysl uměleckého díla přímo v jeho estetické účinnosti, nikoliv mimo ni.

V témž časopisu byl publikován první náčrt mé studie „Dílo jako dění smyslu“, jejíž výslednou, podstatně rozšířenou podobu jsem v roce 1968 odevzdal do chystaného sborníku *Kapitoly z teorie literárního díla*, kam přispěli rovněž Miroslav Červenka, Mojmir Grygar (který celý sborník redigoval), Jiří Levý a Petr Rákos. Tento sborník však už za daných poměrů, po srpnových událostech téhož roku nemohl vyjít. Moje studie se dočkala svého knižního vydání až v roce 1992. Takový posun téhož textu o více než dvacet let byl vlastně jeho prověrkou. Témata mojí studie jako třeba to „sémantické gesto“, jímž je podle Mukařovského možné sjednotit umělecké literární dílo i v těch nejjemnějších významových vrstvách, nebo ta Mukařovského představa dvojího vztahu uměleckého díla ke skutečnosti, tj. k té skutečnosti určité, o níž se můžeme snadno dohodnout, a zároveň i k té ne-určité, mnohovýznamné, uměleckým dílem vždy znovu rozvrhované a týkající se našeho vztahu k světu jako celku, se ukázala být i po těch více než dvaceti letech stejně znepokojivá a platná. Svým způsobem se prověřila a potvrdila také moje představa „dění smyslu“, odvozená z Mukařovského dynamického pojetí struktury: smysl literárního díla se děje v trvajícím, ze strany vnímatelů stále obnovovaném napětí mezi všemi jeho složkami, od tématu až k rytmu veršů nebo k intonacím vět. Moje práce o „dění smyslu“ chtěla tyto záležitosti připomenout a podtrhnout v nových souvislostech na počátku 90. let. Ukázat, jaké nevyčerpané zdroje máme ve svých vlastních, domácích tradicích, v pracích Mukařovského, Vodičkových, Zichových aj. Byla to zhruba stostránková studie s bohatým poznámkovým aparátem. Vydalo ji Kadlecovo nakladatelství Pražská imaginace. Stala se pro mne jistým východiskem. Vraťme se však k realitě.

Ediční poznámka

V roce 2018 napsal Milan Jankovič na popud redaktorky Mileny M. Marešové vzpomínkový text, který měl být podkladem pro rozhlasový pořad Osudy. Kompletní text Osudů laskavě poskytla Daniela Hodrová, z důvodu jeho ucelenosti jsme se jej rozhodli uveřejnit celý, bez dalších úprav, vyjma jazykové korektury. *Bohemica Litteraria* přináší jeho první část, navazující část bude otištěna během roku 2019 v časopise *Česká literatura*. Za vstřícný přístup děkujeme Jankovičově rodině, zejména panu Milanu Jelenovi.

Jiří Koten, Jan Tlustý

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.